

УДК 811.14'02:81'373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ "ПРИРОДНІ ЯВИЩА" В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

*Левко Олександр Вадимович,
канд. філол. наук, асист.,
Докучасва Катерина Маратівна,
студ.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується лексико-семантичне поле "Природні явища" у давньогрецькій мові, визначається склад і структура досліджуваного поля, виділяються лексико-семантичні групи, наявні у полі. Також аналізується ядерна та периферійна лексика, зазначаються семантичні відтінки, конотації у значенні, стилістичні особливості та сфера вживання даної лексики.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, ядро, периферія, природні явища, пейоративна лексика.

Дослідження лексико-семантичних полів певної мови дозволяє визначити особливості вербалізації світогляду її носія. **Актуальність** даного дослідження зумовлюється необхідністю висвітлити особливості мовної репрезентації уявлень давніх греків про природу та навколишній світ, що їх оточував. **Мета** даної статті – визначити структуру та склад лексико-семантичного поля "Природні явища". **Об'єкт** дослідження – давньогрецька лексика на позначення природних явищ, а **предмет** дослідження – семантика та функціонування компонентів лексико-семантичного поля "Природні явища". **Наукова новизна** даного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній класичній філології було проаналізовано лексико-семантичне поле "Природні явища" у давньогрецькій мові та визначено його структуру.

У сучасній лінгвістиці лексико-семантичне поле визначається як ієрархічна структура, яка складається з великої кількості лексичних одиниць, що об'єднані спільним інваріантним значенням [Вердиева 1981, 5]. Основою для об'єднання слів в лексико-семантичні поля служать словесні асоціації, які відображають зв'язки між предметами в навколишньому світі. Об'єднані у такий спосіб слова мають щонайменш одну спільну семантичну ознаку, спільну сему, яку прийнято називати інтегральною ознакою [Кузнецов 1980, 75]. На думку А. М. Кузнецова, інтегральна ознака повинна: 1) об'єднувати однорідні лексичні одиниці; 2) задавати певну орієнтацію лексико-семантичного поля, яке базується на ній; 3) мати обмежену семантику, щоб лексико-семантичне поле, ядром якого вона стане, мало доступну для розгляду кількість одиниць [Кузнецов 1980, 78].

Щодо структури лексико-семантичного поля, то на це питання у мовознавців існує декілька поглядів. Так, А. А. Уфимцева вважає, що семантична структура поля складається з ядра, центра і периферії [Уфимцева 1962, 139]. Ядро поля представлене спільною семою (гіперсемою), тобто семантичним компонентом вищого ладу, що організовує навколо себе семантичне розгортання поля. Центр поля складається з одиниць, які мають інтегральне, спільне з ядром диференційне значення, натомість периферія поля включає одиниці, які найбільш віддалені від ядра [Уфимцева 1962, 141]. Периферійні одиниці можуть мати контекстуальні значення і зазвичай вступають у контакт з іншими семантичними полями, утворюючи лексико-семантичну безперервність мовної системи.

На думку З. Д. Попової, структура лексико-семантичного поля складається з ядра, ближньої та дальньої периферії [Полевые структуры 1989, 162]. До ядра лексико-семантичного поля зазвичай належать високочастотні, стилістичні та функціонально-нейтральні одиниці, а до ближньої периферії – менш частотні, однозначні, конкретні за значенням лексеми, які, як правило, майже не залежать від контексту. Дальню периферію утворюють низькочастотні, багатозначні лексеми, що мають яскраву семантику, можуть належати до інших лексико-семантичних полів, мають зазвичай одну функціональну сему, яка семантично залежить від контексту [Полевые структуры 1989, 162].

Методом суцільної вибірки нами було вибрано зі словника А. Д. Вейсмана понад 180 лексем, які позначають природні явища в давньогрецькій мові. У результаті аналізу було встановлено, що центральною лексико-семантичною групою досліджуваного лексико-семантичного поля є група "Пори року", яка нараховує 5 ядерних лексичних одиниць: *ἔαρ* "весна", *θέρως* "літо", *μετόπωρον* "рання осінь", *φθινόπωρον* "пізня осінь", *χειμών* "зима". Рік у давніх греків починався весною, на що вказує Діоген Лаертський, порівнюючи вік людини з порами року: *Αἰ δὲ ἡλικίαι πρὸς τὰς ὥρας ὡδε σύμμετροι παῖς ἔαρ, νενηίσκος θέρος, νενηίης φθινόπωρον, γέρων χειμών* "Людський вік схожий на пори року: дитинство – це весна, юність – це літо, зрілість – це осінь, а старість – це зима" (Diog. Laert. V. ph. 8, 10, 3). Весна вважалась теплою та квітучою порою року, але вже в травні з'являлися перші ознаки наближення спеки. Літо у Стародавній Греції відзначалось надзвичайною спекою та задухою, на що вказує первісне значення слова *ὁ θέρος* – "спека". Серед лексем на позначення тепла найбільш вживана *ἡ θερμότης* "тепло", "жар". Також існує велика кількість споріднених лексем, серед яких *θερινός* "літній", *θερμαίνω* "нагрівати", *ἡ ἔερμη* "жар". До ядерних лексем на позначення спеки належать *ἡ εἶλησις* "спека", *τὸ καῦμα* "спека", *τὸ πῦρος* "задуха", "спека", а до периферійних – *ἡ αὐτμή* "подув", "чад", "жар", *ὁ καύσων* "жар", "спека" (вживається у Новому Завіті), *ἡ ἀυονή* "засуха". Ставлення до спеки у стародавніх греків було негативне, тому серед прикметників, якими давньогрецькі автори її описують, переважають слова з пейоративною семантикою, наприклад, *καύματα ξηρά* "посушлива спека" (Plut. Alex. 66, 5, 2), *κραταιὸν καῦμα* "нестерпна спека" (Athen. Deipn. 3, 99, 16), *καῦμα περιφλεγές* "споляюча спека" (Xen. Hel. 5, 3, 19, 2).

На позначення осені існувало дві ядерні лексеми: *τὸ μετόπωρον* "рання осінь" (досл. "те, що після теплої пори року") і *τὸ φθινόπωρον* "пізня осінь" (від *φθίνω* "закінчуватись", "помирати"). Початок осені вважався надзвичайно приємним періодом. Так, наприклад, Плутарх пише: *τὸ μετόπωρον καλὸν ἐστίν* "початок осені – прекрасний" (Plut. Alcib. 34b, 9). Вже з середини вересня південні вітри, які приносили дощі, починали чергуватися з холодними північними вітрами, що знаменувало собою початок *φθινόπωρον* "пізньої осені". Автор II ст. Галлен зазначає: *Ἀλλὰ καὶ τὸ φθινόπωρον ἤττον μὲν ἢ τὸ θέρος θερμόν, ἤττον δ' ἢ ὁ χειμών ψυχρόν* "Але ж і пізня осінь зла в такій же мірі, як літо – спекотливе, а зима – холодна" (Galen. De temp. 1, 527, 7). Окрім ядерних лексем, на позначення осені вживалися периферійні лексеми: 1) *ἡ ὀπώρα* "осінь", "час від сходу Сіріуса до сходу Арктура" (ця лексема також

вживалася як ім'я богині Опори, покровительки плодів та врожаю); 2) *ὁ ἀρκτοῦρος* букв. "Арктур, охоронець Великої Ведмедиці, зірка в сузір'ї Боота", а в переносному значенні "осінь"; 3) *ὁ τρύγητος* "збирання плодів", "осінь".

Найбільш поширена лексема на позначення зими – *ὁ χειμών* "зима", "буря", "негода". В давньогрецькій літературі знаходимо докази того, що давні греки ставилися дуже неприязно до зими, асоціювали її зі смертю, загибеллю. Так, Еврипід називає зиму *ἄγριος* "дикою" (Eur. Andr. 748), Есхіл – *πικρός* "прикрою" (Aesch. Agam. 198). Серед ядерних лексем, що асоціативно пов'язані із зимою, слід назвати наступні: *ἡ χιών* "сніг", *τὸ ψῦχος* "холод", "мороз", *ὁ ὄμβρος* "дощ", "злива", *ὁ ὑέτος* "дощ". До периферійних лексем, що асоціативно пов'язані зі снігом, належать такі: *ὁ νιφετός* "сніг", "хуртовина", "завірюха", *ἡ νιφάς* "лапятий сніг", *νιφετώδης* "сніжний", *νιφω* "сніжити". На позначення дощу існували також периферійні лексеми: *ἡ βροχή* "дощ" (вжив. у Новому Завіті), *ἡ ἐπομβρία* "сильний дощ", "злива", "повінь", *ἡ νοτίη* "волога", "дощ", *τὸ ὕδωρ* "вода", "дощ" (зазвичай у словосполученнях: *ὑδωρ ἐξ οὐρανοῦ* "вода з неба", *ὑδωρ ἐκ Διός* "вода від Зевса"), *ἡ χάλαζα* "град", *ἡ ψακάς* "крапля", "дрібний дощ". Аполлоній Родоський називає дощ *μελάντατον* "найчорнішим" (Apol. Rhod. Arg. 3, 1267), Плутарх вживає словосполучення *ράγδαϊος ὄμβρος* "заливний дощ" (Plut. Dion 25, 6, 3), *ὄμβροι μεγάλοι* "сильні дощі" (Plut. Numa 22, 4, 20). Слово *ὑέτος* "дощ" сполучається з прикметниками *ἐξαισίος* "небувалий" (Plut. Mar. 21, 8, 2), *βληχρός* "слабкий" (Plut. Sert. 8, 4, 5), *διαρκής* "тривалий" (Plut. Alex. 27, 2, 2). Спираючись на вище наведені мовні факти, можна припустити, що лексема *ὄμβρος* використовувалась для позначення короткого, але сильного дощу, а лексема *ὑέτος* – довготривалого, проте слабкого дощу. Окрім лексем на позначення дощу, до лексико-семантичної групи "Опади" належать також лексеми, що характеризують вологу погоду загалом: *ὁ ἀήρ* "повітря", "туман", *ἡ δρόσος* "роса", *ἡ ὀμίχλη* еп. іон. "імла", "туман", "хмара".

З приходом зими в Стародавній Греції починався період безперервних вітрів, який закінчувався тільки в середині квітня. На важливе місце вітрів у світогляді давніх греків вказує велика кількість лексем на позначення вітрів в давньогрецькій мові. Ядерною лексемою ЛСГ "Вітер" є *ὁ ἄνεμος* "вітер" (близько 10500 випадків вживання). Хоча й *ὁ ἄνεμος* позначає вітер у загальному сенсі, проте часто використовується зі значенням "різкий вітер". Натомість лексема *ὁ οὐρός* теж позначає вітер, але має контекстуальне значення "попутний вітер", "сприятливий вітер", наприклад: *πλευστικός οὐρός* "попутний вітер під час плавання" (Theocr. Idyl. 13, 53), *κάλλιμος οὐρός* "сприятливий вітер" (Hom. Od. 3, 176; Hom. Od. 11, 640).

У давньогрецькій міфології існували боги різних вітрів: Борей – бог північного, Нот – південного, Зефір – західного і Евр – східного вітру. Вони вважалися синами Астрея, бога зоряного неба, і Еос, богині ранкової зорі. Борей був найдужчий і найгірніший серед них, він здіймав хвилі, приносив бурю й мороз, сковавав ріки кригою [Парандовський 1977, 71]. Гомер називає його *κραίπνός* "буремним" (Hom. Od. 5, 385). Існує ще низка периферійних лексем на позначення північного вітру: *ὁ Στρυμονίας ἄνεμος* "північний вітер, що віє від Стримона", *ὁ ἀπαρκτίας* "північний вітер", *οἱ*

έτεσίοι "північний вітер", *ό λίψ* "північно-західний вітер", *ό εὐροκλύδων* "північно-східний вітер" (вжив. у Новому Завіті), *ό Χῶρος* "північно-західний вітер" (вжив. У Новому Завіті).

Нот, південний вітер, вважався відносно спокійним і теплим вітром, який приносив дощі і тумани. Про це свідчить Оппіан, який називає південний вітер *ύγρὸς* "дошовитим" (Oppian. Hal. 3, 67). Евр, східний вітер, належав до холодних вітрів. Так, в Паллатинській антології Евр отримує епітети *μέλας* "чорний" (Anth. Gr. 9, 36, 3), *κακός* "поганий" (Anth. Gr. 7, 500, 4). Стосовно західного вітру Зефіру (*ό ζέφυρος*) зазначається, що він віяв із заходу та був найлагіднішим [Парандовський 1977, 71]. Проте в Гомерівських гімнах Зефір описується як *μέγας αἶθριος* "великий та холодний" (Hym. Hom. In Apoll. 433).

Окрім лексем на позначення чотирьох основних вітрів периферію ЛСГ "Вітер" складають інші лексеми, які можна розподілити на дві підгрупи: лексеми на позначення сильних буремних вітрів і лексеми на позначення попутних легких вітрів. Так, до першої підгрупи належать наступні: 1) іменники: *ό πρηστήρ* "сильний вітер", "вихор", "буря", "буревій", *ό σεισματίας* "вихор, що супроводжує землетрус", *ή στροφάλιγξ* "вихор"; 2) прикметники: *δυσπέμφελος* "буремний" (вітер), *ζαής* "той, що сильно віє"; 3) дієслова: *έπαιγίζω* "буянити" (про вітер). До другої підгрупи належать такі: 1) іменники: *ή αὖρα* "подув", "вітерець", *τό ἄημα* "повів"; 2) прикметники: *ἀκραής* "той, що віє згори", "ходовий", "попутний" (про вітер), *εὐαής* "попутний", "тихий" (про вітер), *εὐφορος* "легкий", "попутний" (про вітер), *ἵκμενος* "попутний" (про вітер, вжив. тільки з *οὐρός*).

ЛСГ "Буря" можна розділити на дві підгрупи: "Буря на суші" і "Морська буря". Ядерними лексемами першої підгрупи є *ή ἄελλα* "буря", "вихор" (близько 500 випадків вживання у давньогрецькій літературі) та *ή θύελλα* "буря" (близько 300 випадків вживання). Серед прикметників, які визначають характер бурі, вживаються такі: *ἀδευκής* "важка", "жахлива", *θέσις* "жахлива", "надзвичайна", *δριμεῖα* "жорстока", "гнівна". Окрім ядерних, існують ще кілька периферійних лексем на позначення суходільної бурі: *ό τυφώς* "ураган", "буревій", "вихор", "гроза", *ή λαίλαψ* "вихор", "буря", "ураган", *τό φύσημα* "храп", "буревій". Ядерною лексемою підгрупи "Морська буря" є *ή ζάλη* "морська буря", "ураган" (близько 700 випадків вживання у давньогрецькій літературі). До периферійних належать такі лексеми: *ή δίνη* "водоверть", "вихор", *βρέμω* "шуміти" (про хвилі, вітер), *θύω* "бушувати", "шуміти", "лютувати" (про вітер та хвилі).

До ЛСГ "Природні катастрофи" належать лексеми, які можна розділити на дві підгрупи: 1) лексеми на позначення водних катастроф; 2) лексеми на позначення наземних катастроф. До першої підгрупи належить невелике коло лексем: 1) ядерні: *ή επίκλυσις* "повінь"; 2) периферійні: *έπιλιμνάζω* "наводнювати", "затоплювати", *ή πλήμμυρα* "приплив", "повінь" (вжив. у Новому Завіті), *ή επομβρία* "злива", "повінь". Стародавня Греція була сейсмічно-активною зоною, тому лексем на позначення землетрусу значно більше. Найбільш широко використовувана з них – *ό σεισμός* "землетрус". До цієї підгрупи також належать декілька периферійних лек-

сем: *πυρός θέλλαι* "виверження вулкану", *ὁ ῥύαξ* "потік", "лава", *ὁ σφυγμός* "калатання серця", "підземний поштовх землетрусу".

У результаті дослідження встановлено, що лексико-семантичне поле "Природні явища" складається з таких лексико-семантичних груп: 1) "Пори року", 2) "Тепла і холодна погода", 3) "Опади"; 4) "Вітер"; 5) "Буря"; 6) "Природні катастрофи". Кожна з ЛСГ містить ядерні та периферійні лексеми, більшість яких має пейоративну семантику, що підкреслює особливості вербалізації давніми греками знань про природу як могутню та не підвладну людині стихію.

Левко А. В., канд. філол. наук, асист., Докучаева Е. М., студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Лексико-семантическое поле "Природные явления" в древнегреческом языке

В статье исследуется лексико-семантическое поле "Природные явления" в древнегреческом языке, определяется состав и структура исследуемого поля, выделяются лексико-семантические группы, которые входят в состав поля. Также анализируется ядерная и периферийная лексика, отмечаются семантические оттенки, коннотации в значении, стилистические особенности и сфера функционирования данной лексики.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа, ядро, периферия, природные явления, пейоративная лексика.

Levko O. V., Ph. D., Assistant Professor, Dokuchaeva K. M., Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Lexical and Semantic Field "Natural Phenomena" in the Ancient Greek Language

The article deals with the lexical and semantic field "Natural phenomena" in the Ancient Greek language, determines constitution and structure of the field, distinguishes lexical and semantic groups of the investigated field. The article also focuses on nuclear and peripheral vocabulary units, covers semantic nuances, connotations in meaning, stylistic peculiarities and area of functioning of vocabulary units.

Key words: lexical and semantic field, lexical and semantic group, nuclear, periphery, natural phenomena, pejorative vocabulary units.

Література:

1. *Вейсман, А. Д.* Греческо-русский словарь / Александр Давидович Вейсман. – [репр. V-го изд. 1899 г.]. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
2. *Вердиева, З. Н.* Семантические поля в современном английском языке [Текст] / Земфира Надиевна Вердиева. – М. : Высшая школа, 1986. – 120 с.
3. *Кузнецов, А. М.* Структурно-семантические параметры в лексике : на материале английского языка / Анатолий Михайлович Кузнецов. – М. : Наука, 1980. – 160 с.
4. *Парандовський, Я.* Міфологія / Ян Парандовський. – К. : Вид-во ЦК ЛКСМУ "Молодь", 1977. – 230 с.
5. *Полевые структуры* в системе языка: коллективная монография / Под. ред. проф. З. Д. Поповой. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. – 200 с.
6. *Уфимцева, А. А.* Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 287 с.

Стаття надійшла до редакції 12.05.14